

Renata Greń

Rola kobiet w przekazie wzorów życia religijnego : propozycje badawcze

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 3, 193-200

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Renata Greń

Uniwersytet Śląski
Filia w Cieszynie

Rola kobiet w przekazie wzorów życia religijnego Propozycje badawcze

W podejmowanych przez różnych autorów próbach zbadania zjawiska religijności ludowej odnajdujemy całą paletę szczegółowych i bardziej ogólnych ujęć. Obejmują one opisy religijności ludowej różnych społeczności poparte badaniami terenowymi, jak i teoretyczne próby zdefiniowania tego zjawiska i określenia jego przejawów. Wszystkie opracowania podkreślają jednak zgodnie, iż religijność ludowa to zachowania związane z określonym wyznaniem. Jej swoistość jest efektem wymieszania się zespołu norm i praktyk głoszonych przez instytucje religijno-kościelne z elementami wynikającymi z praktyki życia społecznego, z szerokim kontekstem kulturowym, w którym spełniane są dogmaty religii, oraz z indywidualnymi postawami członków społeczności¹. Tak więc religijność może być rozumiana po pierwsze jako zawarty w dogmacie, nienaruszalny wzorzec norm i zachowań, na którego straży stoi instytucja – Kościół, po drugie – jako obserwowalny efekt zastosowania opisanego w dogmacie wzorca w życiu społecznym. Oba te sposoby postrzegania religijności

¹ W. P i w o w a r s k i: *Operacjonalizacja pojęcia „religijność”*. „Studia Socjologiczne” 1975, nr 4, s. 151–174.

łączy odniesienie do świata pozaempirycznego. Drugie ujęcie podkreśla następujące cechy i funkcje religijności:

- jej duży związek z tradycją,
- emocjonalne przeżywanie treści religijnych,
- wybiórcze stosowanie się do nakazów religii,
- stałe przenikanie się sfery *sacrum* i *profanum*,
- uczestnictwo w praktykach religijnych jako istotny czynnik utrzymywania więzi w społeczności lokalnej².

Analizując zjawisko religijności ludowej, trzeba więc brać pod uwagę szeroki wachlarz aspektów życia społecznego, a nie tylko uznawanie dogmatów religijnych.

W artykule chciałabym zwrócić uwagę na stosunkowo rzadko poruszany w polskim piśmiennictwie naukowym problem miejsca i roli kobiety w życiu religijnym, w szczególności w religii rzymskokatolickiej. Nie chodzi mi, oczywiście, o przeniesienie na polski grunt dyskusji, która od lat bulwersuje chrześcijańskie wspólnoty Europy Zachodniej i Ameryki Północnej³. Daleko mi także do feministycznych bojów o pleć Boga⁴. Pragnę natomiast zwrócić uwagę na wybrane elementy życia religijnego, w których dostrzegam istotną rolę kobiet. Religia katolicka pozbawia kobiety głosu w sprawach religii instytucjonalnej, nie mogą bowiem pełnić żadnej funkcji kapłańskiej. Dlatego ich aktywność przejawia się głównie w religijności ludowej.

Na podstawie obserwacji można spróbować postawić hipotezę, że religijność ludowa jest kształtowana w znacznej mierze przez kobiety i dla kobiet. Chciałabym przedstawić kilka refleksji dotyczących takich płaszczyzn życia społecznego, w których można zaobserwować znaczące elementy religijnej aktywności kobiet. W krótkim tekście dokładna analiza wszystkich wymienionych dalej obszarów jest oczywiście niemożliwa. Zasygnalizuję więc najbardziej oczywiste, moim zdaniem, fakty.

Do obszarów, które uważam za interesujące pola badawcze, zaliczam:

- rolę kobiet w procesie wychowania i socjalizacji,
- niektóre aspekty obyczajowości oparte na normach religijnych,
- życie religijne społeczności lokalnych,
- obrzędowość ludową związaną ze świętami religijnymi,
- psychologiczne aspekty religijności ludowej.

² J. B u r s z t a: *Etnograficzny punkt w badaniach nad rodziną*. W: *Metodologiczne problemy badań nad rodziną*. Red. Z. T y s z k a. Poznań 1980, s. 70–71.

³ D. S t e i c h e n: *Ungodly rage. The hidden face of catholic feminism*. San Francisco 1991.

⁴ M. H u m m: *Słownik teorii feminizmu*. Warszawa 1993, s. 31–32, 198–199.

Rola kobiet w procesie wychowywania i socjalizacji

Ważną funkcję w podtrzymywaniu ciągłości tradycji i kształtowaniu postaw światopoglądowych pełni rodzina. Mimo dominującego w społeczeństwie polskim patriarchalnego modelu rodziny, kobiety zawsze były głównymi realizatorkami zadań wychowawczych. To ich obowiązkiem jako żon, matek i gospodyń jest także czuwanie nad przekazywaniem treści i postaw religijnych następnym pokoleniom. Szczególnie w pierwszych latach życia środowisko wychowawcze dziecka jest głównie kobiece. Wymogi fizjologiczne oraz znaczący wpływ tradycji na podział obowiązków w rodzinie eliminują mężczyznę – ojca z wpływu na dziecko. Pierwsze, naśladowcze zachowania, także religijne, przejmuje dziecko od kobiety – matki. Za jej przykładem wykonuje znak krzyża przed spożyciem posiłku, pod jej okiem uczy się pierwszych dziecięcych modlitw i gestów religijnych, z matką wreszcie po raz pierwszy udaje się do świątyni. Niezdolne jeszcze do głębszej refleksji intelektualnej, przejmuje od matki emocjonalność postawy religijnej. Te wczesne przeżycia religijne nie są w pełni związane z religijnością instytucjonalną. Przekazywane dzieciom treści i formy zachowań naznaczone są bowiem indywidualnym sposobem rozumienia i przeżywania religii, jaki prezentuje matka i inni uczestnicy życia rodzinnego. Tak więc pierwsze wzory religijności, z jakimi dziecko się styka, przynależą w dużym stopniu do obszaru religijności ludowej. Jak się niejednokrotnie przekonujemy, dla wielu ludzi przeżycia te są najgłębszym, a często jedynym kontaktem ze światem religii. Na zawsze więc kształtują ich obraz religijności.

Po osiągnięciu dojrzałości szkolnej dziecko przechodzi pod opiekę instytucji, jaką jest szkoła. Środowisko szkolne jest silnie sfeminizowane. Również w zakresie religijnym dziecko jest wychowywane i kształcone przez kobiety – katechetki, siostry zakonne. Zwyczajem stało się, że lekcje religii w przedszkolach i klasach początkowych prowadzą prawie wyłącznie kobiety. Po rozpoczęciu nauki w szkole nie słabnie wpływ rodziny, również w kwestiach religii. Nadal najczęściej matki dbają o to, aby dzieci uczęszczały na msze św. i uczestniczyły w innych formach życia parafii. Często towarzyszą dzieciom w czasie nabożeństw – mszy szkolnych, rorat, katechezy przedkomunijnej itp.

Tradycyjna obyczajowość obarcza więc zadaniem wprowadzenia młodego człowieka w świat religii prawie wyłącznie kobietę. Opinia publiczna łatwiej wybacza brak religijności mężczyźnie niż kobiecie. Dlatego też kobiety częściej niż mężczyźni muszą godzić się na formy zachowań religijnych dyktowanych przez środowisko. Prezentacja pozytywnej postawy wobec religii w wielu społecznościach lokalnych określa wręcz wartość kobiety (tak jest w tradycyjnych rodzinach śląskich).

Niektóre aspekty obyczajowości oparte na normach religijnych

Obyczajowość w społecznościach lokalnych jest najczęściej oparta na etycznych normach religijnych. Nakazy zawarte w dogmacie splatają się tu jednak wyraźnie z normami przekazywanymi w tradycji ludowej. Dotrzymany nakazów jest więc obarczone sankcjami związanymi z grzechem w ujęciu religijnym, ale także presją opinii publicznej. Szczególnie jasno uwidacznia się ta prawidłowość w przypadku zachowań związanych z życiem rodzinnym. I tak na przykład norma religijna zakazuje kontaktów seksualnych przed ślubem. Nakaz ten jest jednak wzmacniany przez obrzędowość ludową, ściśle związaną z religijną, a obie przez wiele osób są traktowane jako całość. Dostrzegamy w tym typowe dla religijności ludowej stałe przenikanie się sfery *sacrum* i *profanum*.

Obrzędy weselne obrazują ważność przejścia ze stanu wolnego do stanu małżeńskiego. Oczepiny, tradycyjne przyspiewki ludowe, biały strój weselny panny młodej, wianek w symboliczny sposób podkreślają wartość dziewictwa. Jak nietrudno zauważyć, wszystko to dotyczy kobiet. W tradycji ludowej bowiem mocno jest zakorzeniony stereotyp młodzieńca, który musi się „wyszumieć”, i panny, która winna być „porządna”. Oczywiście cały ten *entourage* miał pierwotnie służyć wzmocnieniu i przybliżeniu nakazu religijnego. Współcześnie niemal powszechne jest pomijanie religijnego nakazu czystości przedślubnej, natomiast pozostał cały багаż obrzędowości z nim związanej.

Innym ważnym elementem życia rodzinnego w istotny sposób uwarunkowanym normami religijnymi jest regulacja urodzin. Religia katolicka w jednoznaczny sposób zakazuje aborcji i stosowania środków antykoncepcyjnych. Długotrwała dyskusja nad nową ustawą antyaborcyjną udowodniła jednak, iż społeczeństwo polskie, deklarujące prawie w 97% przynależność do Kościoła katolickiego, traktuje ten zakaz w sposób wybiórczy lub całkowicie go lekceważy⁵. Kwestia ta, dotycząca przecież przede wszystkim kobiety, po raz kolejny odślania dysonans pomiędzy religijnością instytucjonalną, reprezentowaną przez władze Kościoła, a religijnością ludową, którą prezentuje nasze społeczeństwo.

Podobny rozdzwięk można zaobserwować w kwestii rozwodów. Religia stoi na straży nierozzerwalności małżeństwa, umocnionego sakramentem. Praktyka społeczna dowodzi jednak, że katolicy rozwodzą się w naszym kraju prawie równie często jak ateści czy innowiercy. Nierozzerwalność związku małżeńskiego jest kojarzona w świadomości społecznej przede wszystkim z samym faktem

⁵ A. Matuchniak-Krasuska: *Czym była dyskusja o aborcji*. W: *Co to znaczy być kobietą w Polsce*. Red. A. Titkowi i H. Domański. Warszawa 1995.

zawarcia ślubu kościelnego. W wielu przypadkach mistyczne znaczenie sakramentu jest nie zrozumiane, chodzi wyłącznie o zmanifestowanie społecznej ważności związku dwojga ludzi. W społecznościach wiejskich nadal za pełnoprawną mężatkę uznaje się tylko kobietę poślubioną w kościele.

Zawarcie sakramentalnego związku małżeńskiego traktowane jest przez Kościół jako jednoznaczna deklaracja wierności obojga małżonków. Ten etyczny nakaz religijny jest jednak traktowany w obyczajowości ludowej w sposób wyraźnie różnicujący płcie. Wiarołomny mężczyzna jest mniej narażony na różne formy ostracyzmu społecznego niż kobieta, mimo że obie płcie podlegają formalnie takiej samej sankcji religijnej.

Życie religijne społeczności lokalnych

Kobiety, które pozbawione są w Kościele katolickim możliwości pełnienia funkcji kapłańskich, odgrywają w religijnym życiu społeczności znaczącą rolę. Są organizatorkami i uczestniczkami życia parafialnego. Zrzeszają się w kółkach różańcowych, Sodalicii Marińskiej, grupach modlitewnych, dziewczęta zaś stanowią przeważającą grupę w tzw. oazach. Stowarzyszenia te, powołane z powodów religijnych, rozbudowują swoją działalność na inne dziedziny życia społecznego i kulturalnego. Tym samym sprzyjają wzmocnieniu więzi międzyludzkich.

Również komitety parafialne i inne nieformalne grupy zajmujące się sprawami parafii i kościoła funkcjonują dzięki ofiarności kobiet. W niektórych społecznościach wiejskich przynależność do grupy dbającej o świąteczny wystrój kościoła i jego czystość na co dzień jest traktowana jako nobilitacja.

Obserwując dynamicznie rozwijający się w ostatnich latach ruch pielgrzymkowy, można stwierdzić, że i tutaj przewagę liczbową mają kobiety. Szczególnie dotyczy to corocznych sierpniowych pieszych pielgrzymek na Jasną Górę. Wielodniowe wspólne pokonywanie długich tras ma oczywiście na celu przygotowanie do mistycznych przeżyć przed obrazem Matki Boskiej, ale stwarza też okazję do ujawnienia się zachowań tworzących specyficzny folklor pielgrzymkowy. Dzień na pielgrzymce ma swój rytm wyznaczany modlitwą, wspólnym śpiewaniem pieśni religijnych, mszą św. Niesie jednak ze sobą całą gamę zachowań pozareligijnych – wspólne postoje, noclegi, konieczność pokonywania słabości fizycznych. W sferze zewnętrznej towarzyszy temu swoista estetyka pielgrzymkowa: niesione krzyże, feretrony, a w ostatnich latach transparenty, chorągwie. Wszystkie te elementy zlewają się w świadomości pielgrzyma w jednolite przeżycie religijne. W katolicyzmie polskim pielgrzymki stanowią ważną część religijności ludowej.

Centralnym elementem praktyk religijnych jest udział wiernych w mszach św. W uroczystych, świątecznych czy niedzielnych nabożeństwach uczestniczy zwykle ogół parafian, natomiast msze codzienne odbywają się najczęściej przy udziale nielicznej grupy wiernych, wśród których większość stanowią kobiety i dzieci. Tak więc lud boży klękający codziennie przed kościelnymi ołtarzami to przede wszystkim kobiety. Tymczasem ich miejsce w życiu Kościoła w metaforyczny sposób odzwierciedla się w czasie uroczystych procesji – na czele widzimy wyłącznie mężczyzn: kapłanów, kościelnych niosących krzyże i chorągwie, ministrantów, parafian niosących baldachim i podtrzymujących celebriansa. Dopiero za nimi dostrzegamy kobiety – zwykle uczestniczki procesji. W jednym tylko przypadku kobieta, a właściwie dziewczynka, wysuwa się na czoło uroczystego pochodu, tj. w czasie procesji Bożego Ciała, kiedy sypie ona kwiaty pod nogi kapłana z Najświętszym Sakramentem, podkreślając tym doniosłość wydarzenia.

Obrzędowość ludowa związana ze świątami religijnymi

Kobieca rola w tworzeniu obrazu religijności ludowej odzwierciedla się najwyraźniej w domowych obchodach świąt religijnych. Tutaj sfera *sacrum* i *profanum* miesza się na każdym kroku. Mistyczny, religijny sens Bożego Narodzenia czy Wielkanocy został obudowany mnóstwem obyczajów i obrzędów wynikających z tradycji ludowej. Należą do nich: przygotowanie odpowiednich potraw wigilijnych, uroczysty charakter śniadania wielkanocnego, święconka, odświętny wystrój domu. Te i wiele innych spraw leży całkowicie w gestii kobiety – gospodyni domu. Od jej decyzji, umiejętności i zaangażowania zależy cały klimat domowego świętowania. Często zdarza się jednak, że te nie wynikające ze stricto religijnego nakazu zachowania górują nad mistycznym sensem święta. Przeżycia religijne zostają zdominowane przez zachowania ludyczne. Dlatego można chyba zaryzykować stwierdzenie, iż wszelkie cechy religijności ludowej uwidaczniają się najwyraźniej właśnie w okresie najważniejszych świąt kościelnych.

Psychologiczne aspekty religijności ludowej

Ostatnim czynnikiem, który kształtuje i utrwała religijność ludową, jest psychologiczny aspekt postaw religijnych. Religijność ludowa charakteryzuje się

bardzo emocjonalnym przeżywaniem treści religijnych. Jak wynika z badań psychologicznych⁶, dominacja pierwiastka emocjonalnego nad intelektualnym jest cechą typowo kobiecą. Emocjonalność kobiet, przejawiana także w zachowaniach religijnych, może więc w procesie wychowania i socjalizacji kształtować postawy religijne społeczeństwa.

Dodatковым czynnikiem natury psychologicznej, wpływającym na kobiecą religijność, może być także osoba kapłana. W oczach kobiety jawi się on często jako mężczyzna idealny, bliski Bogu, a ponieważ żyje w celibacie – nieosiągalny jako partner. Obserwacja życia parafii dowodzi, iż te właśnie cechy kapłana są często jednym z istotnych powodów większej aktywności religijnej kobiet.

Przedstawione tutaj w dużym skrócie i dość ogólnie zagadnienia mogą – moim zdaniem – dać asumpt do postawienia wielu hipotez i zaprezentowania projektów badawczych. Jest to tym bardziej ważne, iż większość poglądów dotyczących miejsca kobiety w życiu religijnym opiera się na powtarzanych od lat i de facto nigdy nie zweryfikowanych naukowo stereotypach. Uważam, że jest to pole eksploracji dla etnologów i socjologów.

Polska transformacja, dokonująca się na naszych oczach od 1989 roku, przynosi ze sobą nie tylko zmiany polityczne i gospodarcze. Dynamicznym przemianom ulega także mentalność ludzi, ich styl życia, obyczajowość, stosunek do religii. Trzeba więc badać nie tylko tradycyjne wzory zachowań, ale także odnotowywać szybkie ich zmiany.

Spółcezeństwo polskie w fascynujący wręcz sposób próbuje obecnie realizować co najmniej dwa wzorce zachowań. Z jednej strony jest to uświęcony tradycją i propagowany przez Kościół wzorzec Polaka-katolika, z drugiej zaś – popularyzowany przez wszechobecną kulturę masową wzorzec człowieka konsumenta, kosmopolity. W świadomości ludzi, szczególnie młodych, obie tendencje przenikają się i tworzą swoistą „mieszankę wybuchową”. Dotyczy to także kobiet i ich zachowań w sferze religii.

Z pewnością nikt już bez zastrzeżeń nie może się zgodzić z ironiczną uwagą Charlesa Baudelaire'a: „Zawsze zdumiewało mnie, że pozwala się kobietom wchodzić do kościołów. Jakież rozmowy mogą one prowadzić z Bogiem?”⁷ Kobiety nie tylko rozmawiają z Bogiem, ale także w dużym stopniu tworzą społecznie rozumiany i akceptowany „język” tych rozmów.

⁶ A. K u c z y ń s k a: *Płeć psychologiczna, dane empiryczne oraz narzędzia pomiaru*. „Przełąd Psychologiczny” 1992, T. 35, nr 2, s. 237–247; A. M o i r, D. J e s s e l: *Płeć mózgu. O prawdziwej różnicy między mężczyzną a kobietą*. Warszawa 1993.

⁷ Ch. B a u d e l a i r e: *Essais et notes. Journaux intimes. Mon coeur mis à nu*, cyt. za: W. K o p a l i ń s k i: *Encyklopedia „drugiej płci”*. Warszawa 1995.

**The role of women in the transfer of models religious life
A research proposal**

S u m m a r y

Addressing the problem of folk religiousness, the author makes an attempt to identify those of its aspects that are specifically related to women. In her analysis of various areas of social life, she stresses the role of women in religious education, maintaining of moral standards originating from religion, organising religious life of local societies, preserving folk tradition connected with religious holidays. She also pays attention to the dynamic changes in the religious life of contemporary Poland. The article does not aim at an exhaustive presentation of the problem but only at highlighting its most crucial aspects that deserve more detailed research.

**Die Rolle der Frauen bei der Übertragung der Muster des religiösen Lebens
Forschungsvorschläge**

Z u s a m m e n f a s s u n g

Indem sich die Autorin auf die Erscheinung der Volksreligiosität bezieht, unternimmt sie den Versuch, diejenigen Aspekte auszusondern, die auf eine besondere Weise die Frauen betreffen. Sie analysiert verschiedene Bereiche des gesellschaftlichen Lebens, unterstreicht die Rolle der Frauen in der religiösen Erziehung, in dem Bewahren der aus der Religion stammenden Sittennormen, in dem Planen des religiösen Lebens der lokalen Gemeinschaften, in der Fortführung der Volkstraditionen, die mit kirchlichen Festen verbunden sind. Sie macht auch auf die Dynamik der Wandelprozesse im religiösen Leben des gegenwärtigen Polens. Die Zielsetzung des Artikels bestand nicht darin, die einzelnen Fragen detailliert zu besprechen, sondern ist eher in dem Andeuten der wichtigsten Themenkreise zu sehen, die zu einem späteren Zeitpunkt eine eingehendere Analyse wert sind.